

EL MORTER MOSSÀRAB DE VILANOVA I LA GELTRÚ

Iris Figuerola Pujol i Xavier Sorní Esteva

La importància pràctica del morter en el món de la Farmàcia, des de la més remota antiguitat fins ara, ha estat tal que ha esdevingut distintiu de la professió farmacèutica. El morter, però, més enllà d'utilitats i simbologia, ofereix una vessant de la qual el farmacèutic, com a home cultivat, no se'n pot sentir aliè: l'artística. Alguns morters, per la seva bellesa, són fins i tot elements representatius de tot l'esplendor d'un estil, i n'hi ha uns pocs, com l'objecte d'aquest article, que per la seva antiguitat i excepcionalitat han de ser estimats, a més, com veritables caps de sèrie

Una de les joies més fastuoses de la metal·lúrgia mossàrab es troba a Catalunya, concretament a Vilanova i la Geltrú, en una de les dependències de la Biblioteca-Museu Víctor Balaguer. Es tracta d'un excepcional morter de bronze¹ tan excel·lentment conservat que el pas de vuit-cents anys no l'ha fet perdre gairebé cap detall de les seves inscripcions i elements decoratius. La presència d'aquest morter a Catalunya no és fruit, però, com algun cop s'ha indicat, de les relacions diplomàtiques i mercantils medievals entre la societat cristiana i la islàmica peninsular, per molt que els mercaders importessin d'Al-Andalus objectes de luxe per al consum de la noblesa dels comtats catalans². La presència a Vilanova i la Geltrú obeeix a una donació, essent originari de Monzón de Campos (Palència).

Descripció

Es tracta d'una peça de cos cilíndric, de 20 cm d'alt, d'altres tants d'amplada de boca i de 32,4 cm d'amplària màxima. Les parets tenen un gruix mínim de 3 cm i el diàmetre de les dues argolles mòbils és de 84 mm.

Al voltant del cos del morter, destaquen deu gruixudes costelles verticals prismàtiques, en forma de cuny, cisellades i disposades alternativament contraposant les bases. N'hi ha un parell més de reforç, oposades, des d'on s'aboquen sengles caps d'animal, que són els que sustenten, penjades del coll, les argolles. Segons alguns autors, corresponen a caps de llop o xacal³, segons altres, són caps de lleó, opinió aquesta última que sembla més encertada en comparar-los amb el cap del lleó de bronze mossàrab trobat també a Monzón i que es conserva actualment en el Museu del Louvre⁴.

Reedició adaptada de l'article publicat amb el títol "El morter mossàrab del Castell de la Geltrú (Vilanova i la Geltrú) a Fulls d'Història de la Farmàcia. C. 1, any 1992, editat per la Unitat d'Història de la Farmàcia i Legislació Farmacèutica de la Facultat de Farmàcia de la U.B.

La base i la boca del morter estan formades per dues bandes d'amplada i decoració diferent, ambdues inclinades cap endins. L'objecte està totalment decorat a burí i les costelles ornades amb garlandes de fulles. La faixa de la base, treballada en forma de sanefa, presenta cercles entrelaçats que inscriuen, alternativament, llebres i ocells, en seqüència de dues llebres per au representada.

Malgrat la bellesa dels arabescs que el recobreixen, la faixa que voreja la boca del morter és la part més interessant de la peça. En ella l'artífex mossàrab gravà en caràcters cúfics⁵, molt ben conservats, una llarguíssima llegenda de lloança, repetida dos cops i dedicada al posseïdor del morter, inscripció que ja fou traduïda i publicada l'any 1865³, en contra del mantingut en el catàleg editat per la Hayward Gallery amb motiu de l'exposició "The Arts of Islam" (1976), en la qual fou exhibit ("*The inscription around the rim is unread...*")⁶. Aquesta llegenda expressa literalment, traduït al català: "Benedicció completa,

i felicitat sempre creixent, i prosperitat de tot gènere i posició social elevada i venturosa per al seu amo”.

El morter de Monzón, d'acord amb el costum i mentalitat àrab de l'època que el produí, està mancat de data de cisellat, i tampoc duu el nom de l'artífex que el motllurà. Tot i amb això, la línia del seu disseny, els arabescs, les figures decoratives i, sobretot, els caràcters emprats en la inscripció, permeten als especialistes en bronzes àrabs situar aquesta excepcional peça dins l'art mossàrab del segle XI o XII, malgrat que aquest gènere d'art, amb l'ús de lletres cúfiques, es perllongà fins el segle XIV. Val a dir que admetent tal antiguitat, el morter

adquireix un valor extraordinari, puix el bronze mossàrab del segle XII compta amb un reduït nombre d'objectes de certa grandària que el representin.

La mà d'aquest morter, si és que mai en va tenir, està perduda.

La troballa

El morter fou descobert a mitjans del segle passat a Monzón de Campos, població coronada per un castell àrab situada en el marge esquerra del riu Carrión, a uns quatre quilòmetres de Palència. L'any 1865, la revista "El Arte en España", a través d'un article signat per P. de G., el donava a conèixer tot incloent un preciós gravat de l'objecte i oferint la traducció al castellà de la inscripció. Pel que fa a les circumstàncies de la troballa, ben poc aclarí aquest

Benedicció completa, i felicitat sempre creixent, i prosperitat de tot gènere i posició social elevada i venturosa per al seu amo

autor, únicament indicà, mitjançant una nota a peu de plana, per una banda, que junt amb el morter es va trobar un lleó també de bronze que no va poder veure, i, per altra, que el morter va ser adquirit (no apropiat) pel marquès de Castrofuerte ("...la casualidad de hallarse domiciliado en esta corte, un heredero del marqués de Castrofuerte, que fué el que le adquirió...")³.

L'any 1912, la publicació *Museum*, tot fent-se ressò de la donació del morter que Eduardo Jalón, marquès de Castrofuerte i Castrofalle, havia fet a la Biblioteca-Museu Balaguer de Vilanova i la Geltrú, indicava que el morter havia estat trobat concretament en una masmorra del castell de Monzón de Campos, i feia també referència "...al león que perteneció a Fortuny, y que ofrece la particularidad de haber sido hallado en Palencia"⁷. Aquest lleó, o més ben dit, aquest rentamans en forma de lleó, que per estil i lloc de descoberta s'agermana amb el morter, és el que es pot admirar en el Museu del Louvre⁴.

El llegat

Un cop descobert el morter, el primer propietari va ser Miquel Jalón, marquès de Castrofuerte i Castrofalle. Aquest marquesat no era recent. Fou concedit el 5 d'octubre de 1626 (Reial Despatx de 14 de juny de 1627) a *Don Pedro Pacheco y Chacón, I Vizconde de Castilfalé, Virrey de Nápoles*⁸. El castell de Monzón formava part del bens vinculats al títol, i, per tant, no és d'estranyar que el morter allí trobat hi restés també. Per això, quan Eduardo Jalón, XIII marquès de Castrofuerte i Castrofalle, decidí fer donació del morter a la Biblioteca-Museu Balaguer tingué d'aconseguir l'assentiment dels hereus del marquesat, puix ell no en tenia d'hereus directes.

La donació va tenir lloc molt a principis del 1911. És en el *Diario de Villanueva y Geltrú* del dia 8 de gener on es llegeix la següent *Gacetilla*:

“El Excmo Sr. Marqués de Castrofuerte ha regalado al Instituto Balaguer, con destino al Museu, un objeto de gran valor artístico i arqueológico, digno de figurar en el Museu Arquelógico Nacional.

Consiste el donativo del Sr. Eduardo Jalón en un precioso y monumental almirez de bronce y prolijamente decorado al cincel, con inscripciones árabes en caracteres cúficos y medallones con arabescos y fauna, sumamente característicos. Procede dicho objeto de arte de las colecciones particulares del Marquesado de Castrofuerte del castillo de Monzón (Palencia).

Dentro de poco será expuesto al público el espléndido regalo del ilustre prócer que antes de tomar posesión de su cargo de la Junta Directiva de la Biblioteca Balaguer se ha hecho preceder de un donativo regio”⁹.

Eduardo Maria Jalón i Larragoiti, General de Brigada de l'Escala de Reserva, residia des de feia anys a Vilanova i la Geltrú. Hi arribà per primer cop essent coronel de cavalleria d'un regiment destacat en aquesta vila. Un cop retirat del exèrcit decidí fixar la seva residència a Vilanova, on es guanyà l'estima de tots els vilanovins amb la seva bonhomia, erudició i entrega, especialment a la Institució balagueriana. Morí a Vilanova el febrer de 1917, deixant

en testament a la Biblioteca-Museu Balaguer la seva casa amb el jardí (Avda. Monturiol, 2)¹⁰.

Actualment el morter es troba a la Biblioteca-Museu Víctor Balaguer. Durant molts anys, però, estigué exposat al Castell de la Geltrú (actualment, Arxiu Històric Comarcal de Vilanova i la Geltrú), que en certa manera era una extensió de la Biblioteca-Museu Balaguer.

De tant en tant, com a prova de la importància artística i arqueològica, el morter abandona el pedestal que normalment el suporta per anar a enriquir alguna exposició especialitzada. Així, per citar-ne algunes de recents, el 1985 viatjà a Brussel·les, a “Europalia 1985”¹¹, i el 1987 a Toledo, a la mostra “El Arte Hispano-Mulsumán”¹².

El morter en l'entorn històric-farmacèutic

P. de G., l'autor del primer article conegut sobre el morter, referint-se al seu ús, anotà que: "...por la materia de que está forjado, y por la profusión de labores que le adornan,... este mortero no sirvió para los usos vulgares y culinarios a que hoy día está destinado el humilde almirez, sino para moler y triturar las aromáticas drogas de la Arabia y los ricos perfumes de la Siria y de la India"³. Potser mai no va tenir més utilitat que l'ornamental, però en tot cas, res impedeix considerar-lo un morter de farmàcia¹³, cap de sèrie pels morters d'inspiració islàmica-occidental¹⁴.

El món de la Farmàcia, o més ben dit, el cercle històric-farmacèutic, ben aviat copsà l'extraordinari interès d'aquest excepcional morter. Tot i amb això, durant molts anys, en perdé el rastre, malgrat que les més importants guies artístiques publicades no deixaven de consignar-lo i destacar-lo en ocupar-se de la Biblioteca-Museu Balaguer¹⁵. Folch Jou, en un extens article publicat l'any 1966, referit a la col·lecció de morters del *Museu de la*

Farmacia Hispana (Madrid), després d'una somera descripció del morter, anotà que "Ignoramos donde se conserva hoy esta pieza"¹⁶. Val a dir que fou mitjançant una comunicació presentada l'any 1981, a Montblanc, amb motiu de l'homenatge a Rafael Folch i Andreu, que el sotassignats donaren a conèixer la seva localització¹⁷.

NOTES

- ¹ El morter està catalogat a la Biblioteca-Museu Balaguer amb el número 1924. Antigament amb el número 50 de la col·lecció de metalls.
Cal agrair a Ricard Belascoain, Director del Museu Balaguer, les facilitats donades per a dur terme l'estudi d'aquesta peça.
- ² En el Volum II, pàg. 24, d'*Història de Catalunya* (Salvat Editors, S.A., Barcelona, 1978), tot il·lustrant l'article de Mercè Aventín i Josep M. Salrach, "Del domini carolingi a la independència", es troba la reproducció fotogràfica del morter acompanyada d'un text que malentén la seva presència a Catalunya i, a més, el fa d'aram.
- ³ P. de G.: "Almirez árabe hallado en Monzón". *El Arte en España* (Madrid), 101/102 (1865).
- ⁴ Gómez Moreno, M.: "Historia Universal del arte hispánico". Vol. III. Madrid, 1951. Pàgs. 329, 331, 335 i 336.
- ⁵ L'escriptura cúfica és una cal·ligrafia àrab antiga de caràcters angulars i rígids, emprada en inscripcions de monuments i monedes. S'utilitzà en els primers alcorans i, posteriorment, s'enriquí amb entrellaçats i acabaments vegetals que dificultaven la lectura. A partir del segle XII desapareix de les monedes. Cada cop menys desxifrabla pel lector mitjà, ja no subsisteix en els edificis sinó per a formules pietoses mesclades amb la resta de la decoració. De l'*Enciclopèdia Larousse*, 3^a ed. Barcelona, 1970, p. 481.
- ⁶ "The Arts of Islam". Ars Council of Great Britain. Hayward Gallery, 1976, p. 167, núm. cat. 174.
- ⁷ Anònim: "Ecos artísticos". *MUSEUM*, II (2), 199/200 (1912).
- ⁸ Atienza, Julio: "Diccionario Nobiliario". Aguilar. Madrid, 1959. pàg. 843.
- ⁹ *Diario de Villanueva y Geltrú: De intereses morales y materiales, avisos y noticias*. 8 gener de 1911, pàgs. 3/4.
- ¹⁰ "Fiesta cívica en honor del marqués de Castrofuerte". *Diario de Villanueva y Geltrú...* 27 de desembre de 1917, pàgs. 1/4.
- ¹¹ "Diseño-España". Europalia 1985 (Brusel·les). Vegeu "El diseño en España. Antecedentes históricos y realidad actual". Europalia 1985. Ministerio de Industria y Energía. Pàg. 188.
- ¹² "El Arte Hispano-Mulsumán". Instituto de Cultura Islámica, Iglésia de San Pedro Martir de Toledo. Toledo, abril-maig 1987.
- ¹³ Com a morter de farmàcia ha estat considerat en la recent Tesi Doctoral de Miquel Abella, Mònica: "Estudio de los morteros de farmacia conservados en Cataluña". Inèdita. Facultat de Farmàcia de la Universitat de Barcelona, 1991. Pàg. 88, làm. XII.
- ¹⁴ Montagut, Robert: "Mortiers islamiques et premiers mortiers europeens. Evolution des formes". *Libro de Actas del Congreso Internacional de Historia de la Farmacia*. Granada, 1985. Pàgs. 401/403.
- ¹⁵ Vegeu, per exemple, de Gudiol Ricart, José: "Guías artísticas de España: Provincia de Barcelona". Edit. ARIES. Barcelona, 1954. Pàg. 18 i 21.
- ¹⁶ Folch Jou, Guillermo: "La colección de morteros del Museo de la Farmacia Hispana". *Bol. Soc. Esp. Hist. Farm.* XVII (68) 147/166 (1966).
- ¹⁷ Figuerola Pujol, I. i Sorní Esteve, J.: "El mortero de Monzón del Museo de Vilanova i la Geltrú". *Medicamento, Historia y Sociedad. Estudios en memoria del profesor D. Rafael Folch Andreu*. Ed. Universidad Complutense. Madrid, 1982. Pàgs. 647/650.